

UJABB ADATOK KŐMIVES KELEMENNÉ MONDÁJÁHOZ.

(Második és befejező közlemény.)

A BOSNYÁK MONDA FEJTEGETÉSE.

Tesany várának építéséről dalol az a gyönyörű ballada, melyet Hermann Antal 1894-ben fordított le. Ez a Tesany (Hermannnál Tosány; Tessonj is szerepel) a régi ozorai bánság kulcsa, Felső-Boszniában, az Ozora (Uzora) és Boszna folyók szögletében, a belföldi hegység végső szirtjein épült, a honnan az egész környéken, de különösen a két folyó völgyein uralkodott. Most a banjalukai kerület egyik járásának főhelye, 5807 lakossal (1885. május 1-ről származó adat Asbóthnál), kik túlnyomóan mohamedánok. Török kézre 1520-ban jutott véglegesen. Különben egyike Bosznia legrégebb helyeinek, melyet, úgyszintén Kotor-t már Konstantinos Porphyr. ösmert. E vidékről, Tesany és Kotor erősségekből indult ki a byzantiumi hódítás.

Hogyan került a szerb monda a Bojana partjáról a Boszna vizéhez, biztosan meg nem mondhatom. Annyi bizonyos, hogy a lakosság egy törzshöz tartozott; ezenkívül a Mernyavcsevicssek (Vukasin, Uglyesa, Gojko) rokonok voltak kortársukkal, Tvrtko bosnyák királylyal (1353—1391); a bosnyák király pedig a Nemanjakkal és magyar Anjoukkal.

[A Mernyavcsevicssek rokonok voltak a bosnyák királylyal, Tvartkóval: Tvartko anyja Subič Ilona volt; udvarában nevelt rokonát, Subič Gergely leányát pedig Vukasin megkérte 1370-ben egyik fiának, Marko vagy Andrásnak feleségül. — A bosnyák király rokona volt a Nemanjáknak: Tvartko nagyapja, Kotromán István bán Erzsébettel, Dragutin István szerb király (1272—75) leányával kelt egybe. Ez alapon vette föl Tvartko 1376. a szerb királyi címet, mint a Nemanják örököse, a kiknek utolsó férfinarját, Urost Vukasin 1367-ben kivégeztette, de 1371-ben maga, 1376-ban családja is kiveszett. — Tvartko végül rokona volt a magyar Anjouknak: Tv. nagybátyja, Kotromanics István bán (1322—53) apósa volt Nagy

Lajosnak, a mennyiben leányát Erzsébetet, a kit Dusán czár is megkérített fiának, Lajos királynak adta feleségül 1353-ban. De már e házasság előtt is megvolt a két ház között a rokonság, minthogy Kotromanics István felesége, Kázmér kujáviai vajda leánya, rokona volt Róbert Károly feleségének, Lokietek Erzsébetnek. — Ez adatok Klaić »Bosznia történetéből« valók, Szamota István fordításában.]

Vukasin, Uglyesa és Gojko helyett a bosnyák mondában Rado, Petro és Gojko testvérek szerepelnek, mint a tesányi vár építői. Történeti személyek-e, nem mondhatom meg. A bosnyák főurak közül hozzájuk némileg hasonló nevűnek *Radinovics* Pált ismerem, Jablanics Radin fiát, a kinek birtokai a Boszna és Drina közt feküdtek s Borocs várában székelt. Tulajdonát képezték az olovai bányák, Pracsza mezőváros Pavlovál várával. Gyermekkorát Tvardko udvarában töltötte. Rokona lett egy házasság által Osztoja István király is, Tvardko utóda. Sőt maga is királyjelölt volt 1404-ben. Féltékenységből ölette meg Osztoja 1415-ben, a miért fiai, Pavlovics *Péter* és *Radoszán* a törökhöz fordulnak boszuállásért.

El tudom képzelni, hogy a bosnyák monda a maga neveit, Rado, Petro, az itt emlegetett történeti személyekből vette, Gojkot pedig közvetlenül a szerb mondából; de hogy így történt-e a valóságban, még sem állítom.

Ha a suppositiót elfogadnók, a bosnyák mondát *Radinovics* Pál tragikus halála, tehát 1415 utáni időbe kell helyeznünk.

A mondát, szövegének előrebocsátása után, különösen a görög mondával vetem egybe, részint azért, mert a szerb hatás bizonyítását feleslegesnek tartom, annyira nyilván való; de másrészt a szerb monda teljes szövegét, fájdalom, még most sem közölhetem, — a szerb helyett tehát a bosnyák feldolgozást mérem össze a göröggel.

A tosányi vár építése.

Nagy mesterek Tosány várát rakják,
Egy anyától való három testvér;
Radó mester a legnagyobb köztük,
Péter mester utána középső,

5. Gojkó mester a legkisebb testvér.

A mi falat nappal építettek,
Lerombolták éjjel azt a Vilák,
Radó mester így szólt öccseihez:
»Megépíteni nem birjuk a várat,

10. Áldozatot kell belé falaznunk.

Ha majd este szállásunkra térünk,
Egyikünk se szóljon hitvesének:
A ki holnap reggelinket hozza,
Azt belé kell falaznunk a várba.«

15. Amint este szállásukra tértek,
Szobájába kiki ment nejével,
Radó mester így szólt hitveséhez :
»Hallgass reám, kedves hitestársam,
Ha te hozod a reggelit holnap,
20. Befalazunk tégedet a várba!«

Péter is így szólt a hitveséhez :
»Ha te hozod a reggelit holnap,
Befalazunk tégedet a várba.«

Gojkó hallgat, árva szót sem szól ő.

25. Midőn másnap reggel hajnalodott,
Az anyósa reggelit készített,
Aztán pedig szólította menyét :

»Radinica, kedves menyem, lelkem,
Mestereknek vidd ki a reggelit!«

30. »Gyermekemet a siró görcs bántja,
Én hazulról most nem mehetek el,
Mestereknek nem vihetek ételt.«

Szólítja az ifju Petrovicát ;

»Petrovica, édes menyem, lelkem,

35. Mestereknek te vidd ki az ételt!«

»Nem vihetem, kedves anyám lelkem,
Fehérneműm épp most van a lúgban ;
Ha elmegyek, megromlik a ruhám.«

Szólítja az ifju Gojkovicát :

40. »Gojkovica, ifju menyem, lelkem,
Mestereknek te vidd ki az ételt!«

Szivesen megy a fiatal asszony,
Mestereknek viszi a reggelit.

- Gojkó mester már messziről látja,
45. Lecsüggeszti fekete bajuszát.

Csodálkozva kérdi ifjú neje :

»Mi bajod van édes Gojkóm, mézeme?«

»Jaj ne kérdezd, kedves hitestársam!
Szinaranyból volt nekem két gyűrűm,

50. Lesiklottak ma az ujjaimról,
Befalazták mind a két gyűrűmet.«

»Ne bolondozz édes Gojkóm, mézém!
Van nekem két kedves ifju öcsém,
Aranyban ők ügyes jó ötvösök,

55. Aranygyűrűt csinálnak ők újat.«

Gojkó mester így szól erre ismét:
»Szinaranyból volt nekem egy almám,
Befalazták ma aranyalmámát!«

»Légy csak okos, édes Gojkóm, mézém!

60. Dicsekszem én két kedves öcsémmel,
Aranyban ők ügyes jó ötvösök,
Aranyalmát csinálnak ők újat.«

Ime a két mester mit mível most!
Meggötözik ifju Gojkovicát,

65. Befalazzák őt a vár falába.

Megépítik ők a fehér várat.

A mesterek este haza térnek,
Gojkó mester két kis fiacskája,
Két kis fia hangosan sir, jajgat.

70. Csillapítja őket Gojkó mester,
Garast is ad nekik, fényes tallért;
A gyermekek csak nem csillapulnak.

Éjféltájig hallszik a nyöszörgés,
Éjféltájig eltűri az atya,

75. Éjféltájig eltűri az atya,
Ki kell menni a tosányi várhoz:
»Tosány vára, véghetetlen bánat,
Anyátlan két gyermekemnek jaj, jaj!«

»A tosányi vár építése« a következőképp tagolódik:

a) 1—7. sor. Tosány várát három testvér (Rado, Péter, Gojkó) építi, de munkájukat éjjel mindig lerombolják a vilák.

b) 8—14. Rado ennél fogva azt tanácsolja öccseinek, falazzák be reggel, áldozatul a viláknak, annak a feleségét, a kit a véletlen hozzájuk vezet.

c) 15—24. Rado és Péter, megszegve az egyezséget, otthon marasztják asszonyaikat; a becsületes Gojko semmit sem szól odahaza.

d) 25—43. Az anyós mind a három menyit egymás után

felszólítja, vigyék ki az építőknak a reggelit. Radinica nem mehet síró gyermekétől; Petro felesége mos, elromlanék ruhája a lúgban; Gojkoné készségesen vállalkozik.

e) 44—62. Gojko csüggedten fogadja feleségét; kutató kérdésére kitérőleg válaszol: befalzták két gyűrűjét, aranyalmáját, azért van rossz kedve. A feleség vigasztalja, hogy öccsei, a kik ügyes ötvösök, majd mást csinálnak.

f) 63—66. Rado és Péter befalazzák Gojkonét.

g) 67—78. Gojko fényes tallérokkal sem tudja megnyugtatni két kis síró fiát; minthogy éjfélig sem csillapulnak, Gojko kimegy a várhoz vezekelni.

Melyik mondáéhoz áll legközelebb ez a feldolgozás? Hiányzik belőle, vagy csak elmaradt a végéről, a befalazott nő apotheosisa (a kinek emlőjéből gyógyító forrás fakad meddő asszonyoknak), a mely motívum először a szerb mondában jelentkezik, ellenben semmit se tud ezen felmagasztalásról a (Krizsa-féle) székely, sem a görög változat.

A fontosabb görög feldolgozások közül a zakynthosi nem tud a gonosz szellemről (a pallér úgy álmodja meg a falbeomlás válságát), a kerkyrai ellenben szerepelteti (στοιγχεύó). Legszorosabb tehát a kerkyrai monda összefüggése a bosnyákkal.

A felfogásban, motivációban már különbség van, de mégis a *bosnyák monda* fogja fel önállóan a görög ballada tárgyát, s fejleszti részleteiben, és nem megfordítva. A kerkyrai balladában *egy* gyűrűt vesztett el az építómester, a bosnyákban *két gyűrűt és aranyalmát*. Ez a két gyűrű semmi más, — és ez a megrendítő Gojko beszédében — mint az ő és a felesége gyűrűje, melylyel egymást eljegyezték; az aranyalma pedig az a lakodalmi alma, melyet a násznagy viselt botjára tűzve, vagy a házastársak közösen elfogyasztottak. Ez a természetes értelme a helynek előttem s nem holmi napkorong, vagy gömb, szóval égitest vagy tünemény.

Önálló felfogásra vall a bosnyák balladában, hogy a fülemile követségét elejtette. Minthogy *három*, egyforma jogu (testvér) pallér volt a vállalkozó (nem egy főpallér), a bonyolításhoz fölösleges volt a fülemilekövetség; otthon három menyecske volt s a kormányzó anyós. A két idősebb kifogást talál, kitér a megbízás elől. Valójában azért nem viszi egyik sem a reggelit, mert be vannak avatva uraik gonosz tervébe. A legifjabb készségesen vállalkozik s vesztébe rohan. Férje baljóslatu beszédét a két gyűrűről és aranyalmáról nem érti át, természetesen veszi; még vigasztalja, hogy ötvös öccsei újat csinálnak az elveszettek helyébe.

Mély ironia van e jelenetben; szinte szeretnénk rá kiáltani Homerossal: Balga vagy, asszony! nem tudod, miről van szó!

Gojko vezeklése (a síró gyermekek, kiknek nyöszörgése éjjel kiűzi a házból, befalazott hitveséhez), szintén új gondolat a bosnyák balladában s nem kevésbé ironikus a felfogásban, mint élete párja. Ironikus t. i. ez az utógondolat, a mit alapeszméül vehetünk:

mért állt bele Gojko a nemtelen egyezségbe? S ha már ezzel bal-lépést követett el, miért nem ment tovább, mint bátyjai? Mért nem közölte feleségével ő is a gonosz egyezséget?

Részvétünk annál bensőbb a legifjabb testvér, Gojko iránt, mert vele együtt mi is azt hisszük, hogy az egyezség őszinte, utó-gondolat nélkül való; hogy tehát Gojko helyesen cselekedett, mikor beleállt s megtartotta. Ha szószegő lesz, mint bátyjai, megmenti talán feleségét, de elveszti becsülésünket; hitvány lesz, mint Rado és Petro, tehát szintén elbukik. Ez a végzet, a kikerülhetetlen *τύχη*; akármit cselekszik, el kell vesznie; így van felőle elhatározva! Görög észjárás és világnézet ez, akárki mit mondjon, a melyet feltalálunk »Kőmives Kelemennében« is:

»Asszonyom, asszonyom, forduljunk meg, vissza!«

»Kocsisom, kocsisom, nem fordulunk vissza,« — stb.

(L. 25—36. sort Kriza szövegében.)

Az is összefűzi a bosnyák mondát a göröggel és magyarral, hogy a mesterek úgyszólván a maguk szakállára építenek, vállalkozók, míg az oláh románczokban a kevély Negru vajda parancsára épül a zárda. A szerb mondában összefoly a három királyi testvér: Vukasin, Uglyes és Gojko személyisége az építőkével, — de azért megvan a vezető pallér is, mint a görög balladában.

Az *utazásról* mitsem tud a bosnyák ballada, miként a görög sem; a főpallérné, épúgy mint Gojkoné, egyszerűen kimegy hazulról a várhoz s kiviszi az enivalót, reggelit, ebédet. Épen ebből a körülményből, hogy a mesterek *hazulról* kosztoltak, következik, hogy falujok nem esett nagyon messze a vártól, a menyecske *gyalog* járt, nem kellett *utaznia*, hanem csak *kimennie*, kifutni hazulról a várhoz, mint a hogy mezei munka idején most is kiviszik a früstököt, ebédet a munkásoknak, hogy ne töltsék az időt haszontalanul járás-keléssel.

Ha tehát az *utazás* későbbi, mint a kifutás, még későbbi fejlődés a menés jelentéktelen cselekvényében az *utazás akadályai* (záporosó, patak, vihar, bokros erdő, nőstény farkas, skorpió, kígyó, túske), a mikből Horger, alighanem Mayland Oszkár értekezésétől (»Az Argesi zárda mondája« Déva, 1885.) félrevezetve, azt követelteti, hogy a monda »egyenesen és közvetlenül« az oláhoktól került a székelyekhez.

A MONDA TOVÁBBTERJEDÉSE KELET FELÉ; BOLGÁR ÉS AROMUN FELDOLGOZÁSOK.

Röviden ezeket is érintenem kell a lehető teljesség kedvéért, mivel a monda terjeszkedését és modern továbbképzését példázzák.

Schladebachtól veszem tartalmi ismertetésüket, minthogy magam, Strausz után, eddigelé csak egyet ismertem (»Kadijin most«).

Kettő közülük (a Maritza hídjáról szóló bolgárd). s az Arta hídról dalló aromun) modern utánzás s csak annyiban sorozható ide, hogy tárgyukat állítólag megvolt népmondákból merítik.

a) G. Rosen közlése után »Bulg. Volksdichtungen« Lipcse, 1879. — »Az élve eltemetett« — Syrku gyűjteményében jelent meg. 34 soros vers Sch-nál. Tartalma: α) 1—6. sor. Átok Mano-ra, hogy felkerekedett 300 társával Solun (Saloniki) várát felépíteni.

β) 7—9. A hogy építette, felment a tetejére.

γ) 10—15. Verje meg az Isten a szép Gyurgyát is! a miért leánya olyan szépen kiöltözött s szeme mint a nap, úgy ragyog mentében.

δ) 16—21. Mano meglátja a leányt a vár tetejéről; bámul-tában elszedül, leesik a lábtóra, onnan a földre s haldokolva mondja:

ϵ) 22—28. Munkatársaim, menjete a bíróhoz, panaszoljátok be halálomért Gyurgya leányát s büntetésül követeljétek, hogy élve temessék mellém.

ξ) 29—34. A bíróság igazat adott nekik s a szerelmesek összekerültek.

A költeménynek majdnem fele (α , β , γ , — 15 sor) expositio, Mano felmegy a várba széjjelnézni, elbámul egy csodaszép leányon s alábukik. A többi rész (δ , ϵ , ξ , 16—34) a kifejtet: a leálynak azért kell elevenen eltemettetnie, hogy meglakoljon a Mano haláláért. Csak a költemény elolvasása után jöhetünk arra a gondolatra, hogy a két ember halála az építés miatt történt, maga a népdal semmit sem mond erről.

A monda a fekete Drin völgyéből a Vardár völgyén végig juthatott Salonikibe, minthogy a Vardár forrása a Drintől és Dibrától keletre elterülő vízválasztó, a Bisztra Plana keleti oldalán van.

b) A Struma hídjáról, Küstendil és Dubnicza közt, »Kadijin most« néven ösmerik. A híd kövei még a római korból valók.

Ezen monda szerint három testvér rakja a hidat, de nem tudják felépíteni. Talán áldozatot követel az épület? Megesküsznek, hogy egyikük feleségét feláldozzák. A legkisebb nem szól odahaza; az ő neje hozza ki az ebédet. Befalazzák. Szemét és mellét nyitva hagyják, hogy láthassa és szoptathassa gyermekét. Most is hallani éjjel a nyöszörgését. Meddő anyák jönnek a hídhoz; lekaparnak egy kis kövecskét, vízbe főzik s megisszák.

A Struma forrásai közel esnek délkeleti Szerbiához; a vízválasztó keleti lejtőin a Struma rohan délfelé, ugyanezen hegység nyugati lábánál pedig a bolgár Morava igyekszik északfelé a Dunába. A szerb átvétel tehát igen könnyen érhető. Épen a szerb feldolgozással való egyezése miatt legbecsesebb ez a bolgár variánsok közül.

c) Tirusa város építéséről szól Basardjik mellett a Mariczánál.

Manojl vagy Manol nem szólt Tutorkának, a feleségének a mesterek egyezségéről, sőt meghagyta neki, hogy az ebédet kihozza a munkásoknak. Tutorka korán kel, rendbe hozza házát, kisépri az

udvart, gyermekét megfűröszi s főzi az ebédet. Viszi aztán az ételt. Mano sírva fogadja. Kérdésére azt feleli Tutorkának, hogy a gyűrűje esett be az alapzatba. T. leszáll, mire befalazzák.

Mivel ezen feldolgozás nem ismer három testvért az építők közt, hanem csak egyet, távolabb áll a szerbtől, mint az előbbi, ellenben közelebb a görög variánsok közül azokhoz, melyekben az öltözködés, készülődés motivuma először emelkedik ki (zakynthosi, krétai, thessaliali).

d) Modern feldolgozás, szintén a *Maricza hidjáról*. Népies alakjának nyoma veszett. Iwanow dolgozta föl balladává, melynek tartalma:

Pavel hidat épít a Maricán s Rade mestertől kapja a kemény parancsot, de elfelejti nejét értesíteni, a ki ennél fogva kihozza az ételt, férje a gyűrűért küldi, mire befalazzák. Babonások állítják, hogy éjente hallani az asszony jajgatását ura után, találni is a hídon megkövesedett tej-cseppeket.

Schl. szerb-bosnyák forrásra vezeti vissza a tárgyat; minthogy azonban nem tudható, mit kapott Iwanow készen, mit tett hozzá maga, hiábavaló minden hasonlítgatás, még inkább, mint a Solun váráról szóló, szintén modern, de legalább népballadánál.

Nagy feneket kerít Schl. egy *aromun* szövegű dalmak Monastir vidékéről, annyira, hogy különben nagybecsű értekezéséne. is címéül választja »Die Aromunische Ballade von der Arta-brückes-Közli azután teljes szövegében a 164 soros verset, német fordítáiban, az *összes* többi variánsok előtt, mintha az aromun volna an eredeti s a többi csak utánzás. Holott pedig fejtegetése folyamá maga jut arra a következtetésre, hogy

a bevezetés (1—7. sor, felhívás a legényekhez és lányokhoz, öltözzenek ki szépen Görögországba, Skodrába, Moreába. távozó mestereik előtt) szerb vagy bolgár forrásból van véve; egyébként a darab szerzője nagyrésztben Tascu Ilescu (közölte először Vangelin Petrescu);

a versében említett Nunta (Notje a Karadzova hegységben, közel a Vardarhoz Makedoniában) lakosai nem is kőmivesek, hogy épületet vállaljanak, de fazekasok, földmivesek. Az aromunok csak 30—40 év előtt lettek e községre figyelmesek.

Ez okoknál fogva beérem a vers tartalmi vázlatával:

a) A császár három testvért szerződtet az Arta hidjának felépítésére. b) Egy madárka csicsergi el a felépítés válságát; c) A legidősebb testvér be is falazza sógornőjét, bár nagyon szereti, mert megesküdött erre; d) A befalazott nő megszoztatja gyermekét s elátkozza a hidat.

A most tárgyalt 5 változat közül tehát 2 érdemel különös figyelmet, ú. m. a »Kadijin most« — szerb színezete miatt és »Tirusa építése« a zakynthosi göröggel való közös vonásainál fogva.

AZ OLÁH MONDÁK.

A leghesesebb praetensióval találkozunk az oláh mondákat illetőleg. Horger ezt mondja 1902-ben: »Az igazság pedig ebben a kérdésben az, hogy a monda sem szerb, sem latin közvetítéssel nem került a székelyekhez, hanem egyenesen és közvetlenül az oláhoktól«. Előtte öt évvel, 1897-ben Alexics a »Vadrózsapörben« két helyen nyilatkozik hasonlóan: »Az oláhság, mint balkáni nép, a befalaztatás szokását magával hozta őshazájából, a Balkánból; tőle ez áterjedt a székelyekhez, vagy valamely székely ember hallván az »Arzsesi kolostor« mondáját, azt Déva várára alkalmazta« (8. l.); fontos körülménynek tartja e következtetésnél Alexics, hogy az oláhoknál, a székelyek szomszédjainál most is él a befalaztatás symboluma, hogy t. i. az épülőben levő ház előtt elmenőnek árnyékát falazzák az alapba. Ezen egybevetés után tartózkodás nélkül kijelenti Alexics is, hogy »A Kömives Kelemenné (Kriza-féle var.) eredetije szerintünk Manole mester« (41. l.); érti pedig az Alexandri-féle oláh kidolgozást.

Kettőjüknél még messzebb kalandoz Mailand Oszkár, mikor azt állítja, hogy a székely ballada főmotivuma az ég mythosból kinőtt dráma, a jó és rossz elemek közti küzdelem. Jó elem (a nap) pedig a nő (Kelemenné) s az ezt akadályaiyal segítő felső hatalom; rossz elemek (felhők), kik a várat építik (esti égboltozat), de nem érhetnek céláig addig, míg a nő nincs befalazva (a nap le nem száll). Egy évig szoptatja gyermekét az anya s visszanez a hagyott résen (a nap leszállatkor a hegyről). A nő elégetése = a nap önmagát emésztí föl s ujulva tér meg (phoenix, avis solis). Manoli = a hold; ló és kocsi = a nap szekere és lovai; stb. (L. Az Argesi zárda mondája. Déva 1885). Szóval az oláh mondák felvilágosítása szerint benne vagyunk a Homeros korát is megelőző veda költészet kellő közepében. Úgy tetszik, a homerosi eposokat is magyarázták így Schliemann ásatásai előtt: Odysseus, a nap, egyesülni kíván feleségével, a holddal; de nemcsak Odysseus napheros, hanem Polyphemos is. Akhilles viadala Hektorral — a világosság és sötétség összeverődése; Helena a holdistennő, kit férje Menelaos oly ernyedetlenül kísér, mint Odysseus a maga Penelopeját stb.

Érdemes hát a szemébe tekinteni ezeknek az oláh változatoknak, ha olyan sokat ígérnek.

Lássuk előbb az Alexandriét, mely 1852—3-ban jelent meg Jassiban, ugyanazon évben, mikor az artai görög monda *kerkyrai* változatát kiadta Zampelios s tíz év óta ismeretes volt Tommaseo Conti Popolari Venet. 1842. Graeci Vol. IV-ből a 178. sz. s a 180. ú. n. *zakynthosi* szöveg.

De ugyancsak 1852-ben jelent meg a görög monda ú. n. thessaliali változata; 1853-ban már német fordításban »Skadar építése« Talvjtól.

Nem lenne különös dolog, ha a mondák nyomaira akadnánk Alexandri szövegében? E célból nem is kell nagyon részletezni Alexandri balladáját. Tartalmának vázlatával is beérhetjük.

a) Bevezetésül szolgál egy jelenet a mezőn: Egy juhász hívja fel Negru vajda figyelmét egy romhalmazra, mely körül mindig üvöltöznek a kutyák.

b) A vajda parancsára 10 mester s u. a. legény építi az argesi zárdát, de sikertelenül. Manuel pallér megálmodja a váltságot.

c) Közéleg Manole felesége az ebéddel; sem zápor, sem vihar fel nem tartóztatja.

d) Be is falazzák Annát lassacsckán bokájáig, ikrájáig, oldaláig, melléig.

e) A mivesek dicsekesznek, hogy még külön épületet is tudnának emelni; ezért meglakolnak, Negru elhordatja az emelvényeket. A mivesek zszindelyből szárnyat készítenek, hogy lerepüljenek; de ez balul sikerült, nyakukat szegték. Manole ijedtében leszédül; halála helyén sós forrás fakadt.

A mesében görög, szerb és bolgár szövegek contaminálására ösmerünk.

Már a pallér neve sem originalis, mert legelőbb a thessaliali görög mondánál idéz Schladebach egy hídfeliratot 1659-ből, Akarnaniából: Készült 1659. Építői Demeter és *Emanuel*. Akarnaniában mindig voltak, feltűnésük óta oláhok. Az átvétel hát nem erőszakolt. Sőt egészen modern bolgár szövegben is *Mano* építi Solun (Saloniki) várát; a zakynthosi görög motivumot variáló másik bolgár szövegben is Manojl vagy Manol mester építi Tirusát a Maricza mellett.

A pallér oláh nevével tehát nem tudunk 1659 elé visszamenni.

Ámde lényegesebb pontokban is hiába keressük Alexandrinál az eredetiséget.

Manole megálmodja a váltságot, mint a zakynthosi szöveg főpallérja;

felmegy a falra nézni, ki hozza az ebédet? leszédül s szörnyet hal, mint Solun építője, mikor Gyurgya leányát megpillantja.

Annát, a főpallérnéf fokozatosan rakják be bokáig, ikráig, oldaláig, melléig, — mint Gojkonét Skadar építésénél.

Ezek görög, szerb és bolgár motivumok, ügyesen beszöve.

De contaminálva van görög és szerb motivum egyetlen cselekedet magyarázatára is. Arra tesznek esküt a mivesek, hogy akár *huga*, akár *felesége vagy édestesvére* lesz bármelyiküknek, a ki az ebédet hozza, befalazzák. A görög monda csak *egy* asszonyt szerepeltet, a pallér feleségét; a szerb és a többi szláv változatokban három sógorasszony, a főpallér *hugai* fordulnak elő. Alexandrinál hűg is van, feleség is; keveri tehát a görög és szerb monda személyeit.

De megtetszett neki a szerb monda hatásra számító részletezése (bokájáig, ikrájáig, csipőjéig, melléig rakják be Annát), hátrálatja tehát a pallérné útját záporosóvel, azután viharral.

Nagyon helyén van a továbbfejlesztés; fokozza is az érdeklődést, — a meséhez még sem okvetlenül szükséges (l. a görög, szerb, bosnyák balladát); ráismerünk tehát Alexandri kezére a betoldásban, mint az aoidosokéra a homerosi eposokban.

Hogy igazi román volt Alexandri, annak is bizonyosságát adta; Negrut egy juhász figyelmezteti egy omladékra, melyet kutyái körülüvöltenek! S hogy a románok ős foglalkozása mellett ne csak a latin származást, de a görögséggel való szellemi rokonságot is feltüntesse, Daidalos és Ikaros meséjét újra költi: a mivesek zsindelelyből formált szárnynyal akarnak a földre repülni!

Legérdekesebb mindenek fölött, hogy a zárdaépítő vajda Schuller Károly szerint, a kire Mailand hivatkozik, Radul Negru fogarasi és omlási knéz, a ki 1290. Kimpolungot és Argist alapítja, utóbbit székhelyéül választja új birodalmának, holott Hunfalvy kimutatta, hogy Kimpolung (Campus Longus, Langenfeld, Hosszuzmező) barczasági szász telep, melynek ispánját, Lőrinczet, 1300-ban temették el Langenfeld *katholikus* egyházában. Az állítólagos honalapítás idejében tehát egy fia oláh ur se volt Hosszuzmezőn.

De »Oklevéltanúság szerint Radul Negru 1290 tájban nem lehet *Fogarasnak* knéze, mert az Ugrinnak és elődjeinek birtoka vala, természetesen, mint más birtokos, magyar királyi alattvaló lévén.« (Hunfalvy Oláhok Tört. I, 389.). U. így *Omlás* 1319-ben Talmácsi Konrád fiai kezénél volt; 1322-ben pedig Konrád fia, Miklós, Róbert Károly királynak engedi által.

A honalapító Radul Negru története tehát mese, melynek forrását is kimutatja Hunfalvy; Engel Keresztélynek 1804-ben Halleben kiadott műve ez »Geschichte der Moldau und Wallachey«. Engel pedig Filstich János 1743-ban meghalt brassói rektor munkájából merített: »Schediasma historicum de Valachorum historia,« stb.

A 13. századi oláh honalapító meséje tehát a 18. században kelt szárnyra Brassóban.

Volt ugyan Bassarab házából egy Radu Negru vajda 1372—82, de a magyar királynak, Nagy Lajosnak kegyelméből! (L. Hunfalvy, Oláhok Tört. II, 16.).

Nem tehetek róla, de újabb vizsgálat után sem mondhatok egyebet *Theodorescu* szövegéről, mint 1899-ben, hogy t. i. csak az epizodokban tér el Alexandriétől, a melynél 33 évvel később (1885-ben) jelent meg nyomtatásban.

Th. szövegének ez a vázlata:

a) A költemény egy harmadrésze (1—232) beszéli el, hogy találkozik Negru egy kondással, a ki az omladékfalhoz vezet; hogyan omlik be a fal három évig, míg Manole meg nem álmodja a váltságot? Ennek következtében esküt tesznek a mesterek, hogy kímélet nélkül befalazzák azt a nőt, a ki legközelebb közéjük jön. M. képletes izenete nem tartja vissza Káplyát.

b) A második harmadrész (233—430) Káplya útjának akadályait ismerteti meg, ú. m. erdő, farkas, skorpió, az ebéd kiöntése.

De mindezek ellenére odaér, berakják fokozatosan, mialatt csak gyermekén aggódik.

c) A harmadik rész (431—615) a mivesek bűnhődésével számol be, a melynek közvetve Negru az oka, mert dicsekvésük miatt elhordatja az állványokat, hogy le ne jöhessenek; de nem nyugszanak meg, szárnyat faragnak deszkából, ill. zindelyből és szörnyet hálnak.

Az episodok megnyújtásával majd kétannyi Theodorescu szövege (615 sor), mint Alexandrié (333). Juhász helyett kondás mutatja meg Negrunk az omladékat, annyi a változás a bevezetésben; továbbá Manole képletes izenete Káplyához: úgy hozza ki csütörtökön az ebédet, ha egy év előtt elveszett tinóját meglesi.

Az utat hátráltató akadály kettőről (zápor, vihar) négyre szaporodik (erdő, farkas, skorpió, az ebéd kiöntése). A befalazott anya fájdalom fokozza az aggodalom kis fián; de férje megnyugtatja, hogy angyalok lesznek játszótársai; az ég hava kenő bábája; az eső árja főrösztő dajkája, a fúvó szellő rengeti bölcsőjét.

A befejezés annyiben módosul, hogy a mivesek deszkából faragnak szárnyat s csak Manole szegez zindelyt az oldalába.

Ezek a bővítések részint szorosabbra fűzik a szerkezetet (pl. Theodorescunál a kanász mutatja meg jó pénzért az omladékat, holott Alexandrinál Negru csak az irányt tudja meg a juhásztól; magának kell rátalálni), részint erősítik az alaphangulatot (Manu botorságát fokozza a képletes izenet; Káplya együgyűségét, hogy csak gyermekéért aggódik), de elnyomják a főcselekményt, nem engedik a drámát kifejlődni; nem is ballada, de románcz az Alexandrié szövege, még inkább Theodorescué.

Ha tehát előbbi feltevéseim a görög, szerb és bolgár szövegek contaminálásáról megállanak, Alexandrié feldolgozása nem lehet régebb 1659-nél, sőt, Hunfalvy adatainak tekintetbe vételével, a 18. század közepénél.

Mi marad ezek után az oláhoknak, én nem tudom. Talán még lappang a népies feldolgozás valahol, mert az történelmi tény, hogy az argisi zárdán olvasható egy felirat, hogy kegyura, Neagu vajda építtette 1517-ben (L. Schuller, Kloster, Argisch stb. 17. lap). Neag vajda pedig csakugyan uralkodott Havas-el-földén 1512—21-ig, a Baszarab házból s több kolostort épített az Athoson. Neag után egy kalugyer, Rad lett a vajda, majd (1524—29) egy másik Rad, Neag veje, a kit Szulejman többször kikergetett s ekkor Rad Erdélybe menekült, a hol Szapolyai Álvinczet és Borbereket szerzi meg neki adományul (L. Hunfalvy Oláhok Tört. II. 196). Ez a Neag és Rad is tehát a magyar király kegyelméből élt.

Nem hiányzik hát a kapcsolatra az alkalom. Sőt br. Schaguna érsek nagyszebeni változatának is meg lehet találni az útját Havas-alföldről Nagy-Szebenbe. Neag közvetlen elődjének, Vladuczénak (1510—12) hívei elűzték vetélytársát, Michnét (vajda 1508—1510), a ki Nagy-Szebenbe menekül s ott ölik meg Vladucze hívei

1510. márcz. 12-én, mikor a templomból hazafelé ment. Michne özvegyét és fiát aztán a magyar király fogadta oltalmába.

Mondom, találhatott utat Erdélybe az oláh monda. Hisz már a tatárjárás óta rajzottak fölfelé az oláhok a Zsil és Olt völgyén. Ha volt ilyen oláh monda, magukkal hozhatták Erdélybe, Szebenbe, Brassóba, Hunyadba stb. De ily mondája a 18. századig nem volt az oláhoknak, tehát nem is hozhatták magukkal. Ha Erdélybe hurczolt oláh mondákat emlegetünk, csak a 18. századi tömeges telepítésre gondolhatunk; Rákóczy harcaiban kiveszett a színmagyarság, oláhokkal pótolták. Ezek az oláhok ismerhették a havasalföldi mondát Neag vajdáról, ha ugyan nem úgy fogta rájuk Filstich rektor. Mert 1517-ben még szláv volt az oláhok műveltsége; az argisi zárda felirata is, Schuller saját szavai szerint, *ószláv nyelven* van! (L. Schuller, »Kloster Arg.« 17. l.). »A rumun vagy oláh irodalmi bokornak legeslegelső szála« Luther kis kátéjának fordítása oláhra 1546-ból! (L. Hunfalvy Ol. Tört. II, 331.).* Ez csakugyan Nagy-Szebenben jelent meg, a honnan való Br. Schaguna oláh variansa.

A két erdélyi oláh feldolgozás, br. Schagunáé és gr. Coroninié eleddig csak tartalmilag ösmeretes, Schuller után, vázlatosan. Én is közöltem négy év előtt. Schaguna egy árnyékkereskedőtől szerzte; Coronini pedig ahhoz a lithographikus leiráshoz csatolta, mely Argis zárdájáról felvétellett. Mindkettő próza s a 16. századi Neag vajdának tulajdonítja az építést, mint a Theodorescu-féle szöveg.

A mesét Schuller nem külön közli, hanem összefoglalja mindkét változattól, a mi közös; elhagy bizonyos trivialis részeket s kiemel másokat. Manuel kincsvágya különösen ki van emelve, a mely tulajdonsággal csak a kondás bír Theodorescunál. A kőművesek menekülési kísérlete — repülés a deszkaszárnyakon, szintén hiányzik, ellenben a Schaguna szövege egy nagyszebeni kútra van alkalmazva, mint a szerb mondában.

A kettős jelenéseknek Schuller és azok, a kik az ő nyomán indulnak, különös jelentőséget tulajdonítanak, hogy minél mistikusabbak legyenek. Én csak megerősítést látom annak, hogy az oláh mondák görög és szláv motívumok összekeveréséből származtak.

Coronininél Mánuel két szózatot hall az égből; előbb a fama jelenti, hogy Mánuelnek legdrágább kincsét kell elveszteni; másodszor pedig a *halhatatlanság* adja tudtára, hogy fel kell áldoznia az első nőt, a ki az épülethez közeledik. A kerkyrai szövegnek alapúl szolgált Tommaseo-féle változatban is azt olvassuk, hogy »Szózat hangzott az egekből, az arkangyal szavából«.

Azután van a bagoly és szellem kettős jelenése; t. i. mikor Mánuel búcsuvétel nélkül siet az épülethez, bagoly száll a fára s

¹ A bibliát is csak I. Rákóczy György fordította oláhra 1648-ban (Réthy Oláh Nyelv és Nemzet, 151. l.).

ugyanakkor egy szellem emelkedik ki a földből s szavát veszi Mánuelnek, hogy minden áldozatra kész. A bagoly ugyan baljós-latú madár, de mégis madár; a krétai és thessaliali görög mon-dákban pedig madárka csicsergi el a pallérnak, hogy mi lesz a munka befejezésének a váltsága. Ugyancsak a munka befejezésének díját a vila tündér adja tudtára Vukasinnak a szerb mondában. Már most az oláh *szöveg* baglya és szelleme együtt végzi ezt a szolgálatot Mánuelnek, — tehát a két motívum contaminálva van.

Sőt, hogy a harmonia meglegyen, kapcsolatot találunk itt is a bolgár mondákkal. Schagunánál Mánuel a jelenések fölötti izga-tottságból elfelejt hazamenni ebédre; a Tirusa alapításáról szóló bolgár mondában Manojl egyenesen meghagyja Tutorkának, hogy ő hozza az ebédet.

Görög, szerb és bolgár papjai voltak az oláhoknak, a kiknek révén ama nemzetek műveltségének elemei az oláhokhoz jutottak.

Nem tulajdonítok különös fontosságot annak a kettős jelen-ségnek sem, hogy a fal beomlásakor kakaskukorítást hallottak. Semmi rendkívüli nincs ebben a képzetkapcsolatban, különösen mióta az oláhok a bibliával megösmerkedtek a maguk anyanyelvén, 1648 óta. Péternek mondotta a mester: »Mielőtt a kakas kétszer szólna, háromszor tagadsz meg engem!«

Még egy *moldvai oláh* változatot kell szavá tennem, Schlade-bach után. *Borcan várának építéséről* szól ez; megjelent A. Well-mer folyóiratának »Über Land und Meer« 1874. évf. 76. számában, Jargoran oláh balladagyűjteményéből.

Borcan falai éjjel mindig beomlanak. A kilencz kőmives közül csak Manojla nem árulja el otthon, hogy az angyal hirdetése sze-rint be kell falazni azt a nőt, a ki ebédet hoz. M. feleségét éri a balszerencse. A nő befalazása után a vár a felhőbe emelkedik; a mesterek nem tudnak leszállni, le kell ugraniok, a miközben nya-kukat szegik, M. kivételével.

Ennyi a sovány moldvai mese, melyben a többiektől eltérő befejezés érdemel figyelmet, a vár csodás felemelkedése a levegőbe, a honnan a mestereknek le kell ugraniok. A milyen képtelen ez a levegőbe emelkedés, ép oly felesleges is, mert a kőmivesek alaposan kitörhetik a nyakukat akkor is, ha a vár helyén marad; bizonyítja ezt a többi négy oláh feldolgozás. Az újítás tehát nem mondható épen szerencsésnek a moldvai mondán.

Gondolkodóba ejt Borcan várának mondája azért is, mert Borcan a moldvai Aranyos-Beszterczének partján emelkedik, a gyer-gyói havasok keleti oldalán, nem messzi a tölgyesi szorostól. A gyergyói havasoktól északnyugatra *Kelemen* Izvor nevű hegy-séget találók a térképen, mely hegyek vízválasztói a Szamosnak, Beszterczének és Marosnak. Ez a *Kelemen* hegység és a székely ballada Kelemen kőmivese valamikép összefügghetnek. Ez az egész vidék pedig, a melynek közelében a moldvai oláh monda eseménye lejátsozódik, t. i. Besztercze-Naszód megye, valamikor a Hunyadyaké

volt; V. László adományozta Hunyady Jánosnak a beszterczei grófságot 1452-ben, mikor trónralépett s Hunyady letette az országkormányzói méltóságot. A Hunyadyaknak pedig fontos szerepe van a balkán eredetű mondák elterjesztésében, annyira, hogy családi viszonyaik ismerete nélkül e mondák elterjedését a székelyek közt meg sem is érthetjük.

A SZÉKELY BALLADÁK.

Ideje levonnom a fejtegetések következményeit. Most sem dicsekedhetem azzal, hogy minden varianst megvizsgáltam; nem ismerem ugyanis a Miklosichtól (Mundarten der Zigeuner, III., 12.) közölt cigány változatot; nem ismerem Lazar Şăineanü értekezéseit; a miket szemügyre vehettem is, egyik-másik töredékes, vagy csak másodkézből vettem a tartalmát. Mégis azt hiszem, hogy lényeges adatot nem hagytam vizsgálatlanul s a mely feldolgozások kezem ügyébe kerültek, azoknak egymáshoz való viszonyát logikusan rendeztem. Így elég gazdag anyagból építetek, a mennyiben mintegy 20 mondát vettem egybe, melyek legtöbbje a Balkánról származik; a Schaguna-féle n.-szebeni, erdélyi változat; a Coronini-féle körülbelül az a Pisesd vidéki, oláh változat lesz, melyről Majland értekezése (Az argesi zárda mondája) 3. lapján megemlékezik, tehát szintén balkáni.

Székely változatot Horger nyolczat említ, melyek időrendben így következnek:

1. 1846—48-ból való Erdélyi ötsoros töredéke, Népdalok és Mondák, III., 151. Erről állítja Horger, hogy a pürkerecziekben van kiegészítve.

2. 1863-ból a Krizáé, Vadr. 314. — Ugyanez megjelent németül is Heinrich G. vállalatában »Magazin für die Litter. des Auslandes« »Ungar. Volksballaden« czímen, 1883-ban.

3. 1872-ben jelent meg Szabó Samunak a Székelyföldről származó feldolgozása, Arany-Gyulai Népkölt. Gyűjt. I., 174. Erről is tud Schladebach s a legrégebbsnek tartja az általa ismert három székely változat közül.

4. Ugyanakkor, ugyanazon vállalatban, III., 70. lapon található Benedek változata.

5. Következik Deák Farkas szövege, Nyomátról, Marosszék-ből, a Nyelvőr XV., 287-ből, 1886-ból.

6—8. A három pürkerecz-i változat.

9. Vikár szövege, Erdély népei, IV., 31. Az »Erdély« népr. melléklete.

Ez tehát nem 8, de 9-éle változat, pedig az adatokat Horger értekezéséből vettem. A különbség abból eredhet, hogy Horger az Erdélyi szövegét nem számítja, mert e töredék kiegészítésének tartja a pürkereczieket.

Vikár szövegének se tulajdonít nagy becset, mint a mely szintén a pürkerczieken alapuló romlott töredék.

Értékük szerint aztán ily sorba állítja valamennyit: Szabó-féle, Deák Farkasé, Benedeké, pürkercziek, Vikaré. Krizáének e sorozatban nem jut hely.

Hozzátehetem, hogy Aigner Lajosának sem, a melyet ismertet Schladebach, a kinek értekezését pedig Horger olvasta. Erről az 1873-ban (Ungar. Volksdichtungen) megjelent szövegről állítja pedig Schladebach, 10 évvel a Vadrózsák megjelenése után, hogy első magyar közleménye a mondának. Egybe is veti Krizának szövegével, melyet Heinrich 1883-iki gyűjteményéből ösmer s annyiban talál tőle eltérést, hogy egy szolgáló (nem kocsis) beszéli el álmát asszonyának. Mikor pedig Kőmivesné megtudja sorsát, még hazamegy, búcsut venni szolgálótól, kicsi fiától.

Igy hát már tízféle szövegét ösmerjük a székely balladának. Lappangania kell a háromszék megyei Bodola vidékén is, mert Keserves Siposné egy Bodoláról Pürkerczre származott öreg asszonytól tanulta a balladát — és sok más helyütt, a hol eddig senki sem kereste.

A szövegek száma hát korántsem végleges. Deák Farkas is azt írja a Nyelvőr XV. évf. VI. füzetében, hogy »a ballada annyira ismeretes a Székelyföldön, különösen Marosszéken, hogy majd minden faluban tudják«.

Ennyi variáns mellett is érdekes, hogyan igyekszik Horger úr, a nagyokat utánozva, a maga érdemeit eltelekkönyvezni.

Gyulai a Szabó Samu szövegét tartja legrégebbnek, mikor így jellemzi a székely balladákat (Népkölt. Gyűjt. III., 543.) »... az epikai formák uralkodnak, versszak- és rímnélküliek s megelégszenek a sormetszet, hangsúly, betűrím s gondolatrhythmusával. Ez utóbbi körülmény régiségük mellett bizonyít.«

A mily óvatos és tartózkodó Gyulai Krizának ószékely »kápóna virágával« szemben, annyira kíméletlen Deák Farkas, mikor úgy vélekedik Kriza szövegéről, hogy agyon van modernizálva s nem lehet régebb, mint e (19.) század első negyedének vége (nyilván az I. Ferencz idejében, 1817—29. tartó restauratiót is figyelembe véve); meg van győződve, hogy az ő Nyomáton, Marosszéken szerzett szövege van legközelebb az Erdélyi Jánostól közölt, ifj. Almási Sámuel által Kolozsvárott (?) följegyzett töredékhez, mely »leghívebben tartotta meg eredeti alakját«. Mivel a nyomáti szövegben Kelemennét »az a vágy lepi meg, hogy az ő életéről valami festmény készíttessék«, »ilyenek pedig a XVI-ik században voltak nagy divatban«, a részlet a költemény korára is tájékoztat.

Igy szorúl hátra a legszebb és legeredetibb kidolgozás, a Krizáé!

Deák szövegének azt a khronologiai adatát azonban Horger utólagos toldaléknak mondja, a mely nem jöhet számba az eredet

kérdésének eldöntésénél. Megállapítja még Erdélyi szövegéről, hogy a pürekerecziekben van kiegészítve; Vikaré szintén a pürekerecziek romlása.

A míg okokat hoz fel véleménye alapjául, bár másként gondolkodom, épen nem ütközöm meg okoskodásán. De a pürekerecziek szövegét mégis alaptalanul foglalja le magának, mert a Keserves Sipos *Jánosné*-féle szöveget 1899. nyarán a helyszínén jegyezte fel Hermann Antal s ugyanezt a szöveget 1900. februárban Hermann számára még egyszer leírta Fekete Benedek, hosszúfalusi polgáriskolai tanár, a mely szöveg aztán meg is jelent a »Székely Nemzet« 1900. évfolyam, 85. számában, két évvel Horger úr közlése előtt.

Ugyancsak 1900-ban birta már Hermann a másik pürekereci változatot, Fóris *Ferencz* szájából, bár ki nem adta, — mert így vélekedik fölöle ugyancsak a »Székely Nemzet« fentebbi számában: »Az egyik . . . igen kevés és lényegtelen dolgokban tér el a Kriza szövegétől«.

Izlés dolga, ha az ember Sipos *Jánosné* helyett *Józsefnét*, Fóris *Ferencz* helyett pedig *Mihályt* ír s aztán forgalomba hozza a más fölfedezését a magáé gyanánt. Aztán mit gondolhat az a jámbor pürekereci Siposné, ha egy dolgot annyiszor elkerdeznek tőle? Ha élelmes, tőkét gyűjt a közléseért kapott díjakból s titkon a markába nevet, hogy egyet annyiszor eladhat.

Ily körülmények között is elősmerem, hogy Horger megvilágított némely részletkérdéseket, pl.

hogy Kelemenné búcsujának megokolása »Mert a halottnak is hármat harangoznak, Én árva fejemnek egyet sem kondítnak«, — Bodrogi *Ferenczné* vagy Bátori Boldizsár hatása alatt jutott Kriza szövegébe;

hogy az elégetés, a kis fiú sorsa motivumok pedig Kriza szövegéből kerültek a Szabóéba.

Még azon is megnyugszom, hogy az út akadályainak egyezése miatt Szabó szövege áll legközelebb a Theodorescuéhoz, Deáké pedig Alexandriéhoz;

a cardinalis dolgokról azonban egészen másként vélekedem, mint Horger úr.

Nem fogadom el a székely balladák forrásául egyáltalán a Novaku Zgircea várhelyi oláh meséjét, melyet Mailand 1884-ben följegyzett s vázlatosan közölt már idézett értekezésében.

A hunyadmegyei oláh mese általán igen szegényes, legalább azon vázlatból ítélve, melyet Mailand értekezéséből össze lehet állítani.

A cselekvény egy zárda építése körül forog, melylyel a meseterek nem tudnak addig elkészülni, míg a pallér jóslatához képest el nem határozzák, hogy azt a nőt, legyen az feleség vagy nővér, ki legelőször jön ki az ebéddel, be nem falazzák. A sors Manoli,

a pallér feleségét vezette közjük; megölik hát; a miért meg Manoli a kőmiveseket pusztítja el.

Befalazás közben a pallérné Jánoskáját sajnálja. Kár, hogy a részletekből nem lehet többet megtudni erről a várhelyi oláh variánsról, melynek Horger akkora jelentőséget tulajdonít. Véletlenül azonban Mailand több hasonló vonást talál ezen oláh és egy szerb¹ monda közt, mint az oláh meg a (Kriza-féle) székelly közt.

A mint Rad elmulasztja hazazenni feleségének, úgy Manoli is, holott a többi kőmives elég óvatos nejét otthon tartani.

A hogy Manoliné, úgy aggódik Rádné is befalazás közben Jánoskájáért. Az oláh monda ép úgy nem tud Manoli haláláról, mint a szerb Radéről. Ezt a három rokon vonást pedig maga Mailand emeli ki.

De a székelly balladák szerkezetében is, a mint azt Horger a variánsokból megconstruálta, több adat a balkáni feldolgozásokkal közös.

1. *A várépítés mondája* (Kriza 1—16. sor). Déva várát akarják felépíteni a kőmivesek; de a mit nappal raknak, éjjel összeomlik; ezért elhatározzák, hogy a kinek felesége legelőbb odajő, befalazzák vagy megégetik s hamvát a mész közé keverik.

2. *Utazás a négy lovas hintón* (Kriza 17—36). Az asszony befogat négylovas hintójába és elindul Déva vára felé. Rossz idő van; a kocsis vissza akarna fordulni, mert azt álmodta, hogy Kőmives Kelemen kis fia behalt a kútba, de az asszony csak tovább hajt.

3. *Az asszony útjának akadályai* (Kriza 37—46). Mikor Kelemen feleségét közeledni látja, azért imádkozik, hogy az Isten hirtelen támasztott akadályokkal térítse vissza útjából.

4. *Kelemenné búcsuja* (Kriza 47—70). Mikor az asszony megérkezik az építés helyére, Kelemen tudára adja, hogy megégetik s hamvát a mészbe keverik, hogy a falat megállíthassák. Kelemenné csak azt kéri, engedjék meg neki, hogy búcsút vegyen fiától és asszonybarátitól. Megengedik neki, hazamegy, vissza is tér.

5. *Kelemenné befalazása* (Kriza 71—77). Az asszonyt csakugyan feláldozzák (elevenen rakják be, vagy előbb megölik, megégetik s a hamvát mészbe keverik).

6. *A kis fiú sorsa* (Kriza 77—102). Kelemen hazatérve, előbb azzal biztatja kis fiát, hogy majd hazajő anyja estére, majd reggelre; végül bevallja, hogy be van falazva Déva várába. A fiú elmegy Dévára, beszél anyjával, a föld megnyílik alatta s a fiú beléésik.

Ha a várhelyi sovány mondából ilyen gazdag cselekvényt alkotott a székelly, bizony nem kölcsönvett, hanem egyéni tehetséggel újat teremtett.

¹ Itt *boszniai* szerbet kell gondolnunk!

A mellékselekvények teljesen hiányoznak a várhelyi oláh mondából (ú. m. 2. monda, utazás; 4. monda, búcsu; 6. monda, a kis fiú sorsa). A főselekvényt pedig (1. monda, a várépítés; 5. monda, befalazás) egészen másképp adják elő a székely balladák, mint a várhelyi oláh. A várhelyiben zárdát építenek, a székelyek mindegyikében várat, mint a szerbben. A székely balladák legnagyobb részében az asszonyt nem elevenen falazzák be, hanem vagy megégetik s hamvát, vagy megölik s véréát keverik a mészbe. A pürkerecki változatokban mutatkozó fokozatosság pedig az eleven befalazásnál (térdig, övig, csecsig) nem oláh, hanem szerb eredetű vonás.

Ugyancsak ezen pürkerecki változatokban van egy másik szerb motívum, mely az oláhok mindegyikéből hiányzik, t. i. a befalazott anya felmagasztalása: melléből tejforrás fakadt. A mesét bonyolító és továbbszövő motívumokból ugyanezen pürkerecki szövegekben hiányzanak az utazás akadályai, mint az arkhetypus görög mondában; egy székely variáns sem tud Kelemen későbbi sorsáról, mint nem tudnak a görög és szerb mondák, ellenben ép e helyütt szövik tovább a mesét az oláhok.

Még egy halvány sugara vetődik a görög mondának a székelyre, értem Kelemenné átkát a Deák Farkas nyomáti változatában:

»Nem bánom, nem bánom,
Légy nekem hóhérom!
Nem kár volna téged
Kertkaróhoz kötni,
Csihán-korét neked
Oda enned adni!
Polyvás vizet neked
Oda inniad adni!«

Kelemenné férjét átkozza, a görög ballada pallérnéja ellenben, a kit híd lábába építettek, a hídon járókat.

Erős oláh hatás érezhető e szerint egyedül a 3. mondán, az utazás akadályai, de itt sem a várhelyi oláhé, hanem Alexandrié (Deák szövegén) és Theodorescué (Szabóén) s egészen egyéni felfogással Krizáén. Ellenben, s ezt maga Horger állapítja meg, a pürkerecziekben szó sincs ilyen akadályokról. Hasonló conclusióra jutottam négy év előtti értekezésemben.

MIKOR ALAKÚLT A VÁRHELYI OLÁH MONDA?

Déva magyar város volt a 17. század elejéig. Bethlen Gábor alatt (1613—29) telepedett meg benne 4—5 oláh család, a kik azonban a református papot, Sóti Jánost ép úgy tartoztak fizetni, mint a magyar hívek. 1640—45. templomhelyet kaptak az oláhok,

de ez pár év múlva leégett (1650). Folytonos villongásban éltek az oláhok Déván a magyarokkal a pap fizetése miatt egész a Rákóczy felkelésének leveréseig, a mikor az államhatalom az oláhoknak fogja pártját a magyarok ellen. 1715-ben a királyi fiscus megvonja a reformátusoktól az 1000 frtot tevő évi jövedelmet s odaadja az oláhoknak és bolgároknak; 1727-ben felmenti az oláhokat a ref. pap fizetése alól, minek következtében a református gymnasiumot Déván becsukják (1774), az oláhok pedig, összefogva a beköltözött bolgárokkal, gyarapodni kezdenek. (L. ez adatokat Szócs Sándor »Az oláhok letelepedése Déván«. Hunyadm. tört. rég. Társ. Évk. 1881—83.)

Görög város 1712-ben alakult Déván s külön autonómiával 1848-ig bírt. Bolgárok lakták, de a kereskedőik, kikről a várost elnevezték, görögök voltak. Jöttek pedig ezek a bolgárok, görögök 1710. és 1711-ben, Oláhországból, Bredecsen, Krajova, Tirguzsil stb. községekből, a Vulkán-szoroson át, előbb Hátszegre, innen Steinville generális engedelmével Dévára, a fiscus földjére. 1712-ben Pater Marinovich Balázs, P. Jovecherin Lukács, P. Gungich Antal vezetése alatt előbb 43 bolgár család költözik Dévára Bredecsen és Krajova vidékéről, utóbb még 18. E családok 1715-ben engedélyt kapnak Antalfy János r. kath. vicariustól, hogy saját bolgár szerzeteseik lelki gondozása alatt legyenek. (L. ez adatokat Issekutz Antalnál »Adatok Déva XVIII. századi történetéhez«, Hunyadm. T. R. T. Évk. 1902. évi 2—3. füzetében.)

A szerzetesek főnöke, a magyar Dadi Balázs kezdi meg a zárdá építését a dévai várhegyen 1725-ben; befejezi pedig Gigenovich Antal 1728-ban. 1724-ig csak kis temploma volt a zárdának; ennek helyére építik a nagy templomot, melynek munkáját azonban sokszor tönkretette a felszüremlő talajvíz (ma is három nyíláson tör elő sós víz a várhegy keleti oldalán s képez egészségtelen mocsarat a hegy lábánál), úgy, hogy a javítás, tatarozás eltartott egész 1764-ig, Lenich Bonaventura főnökségéig. (L. König Pál »Az oláhok letelepedése Dévára«, dévai realisk. Ért. 1881/82.)

A dévai bolgárok, görögök, oláhok tehát majdnem egy félszázadon át (1715—64) foglalkoznak zárdájuk építésével, harczolva a talajvíz rombolásával, oly körülmények közt tehát, melyek a magukkal hozott vagy később elsajátított balkáni monda megrögzítésére alkalmasak voltak.

Ezen zárdáépítés előtt (1715—64) sem Várhelyen, sem Déván az oláhoknak életében ilyen alkalmas esemény a monda megrögzítésére egyáltalán nem volt.

HOGYAN KERÜLT A BALKÁNI MONDA MAGYAR FÖLDRE?

A szerb és bosnyák monda tárgyalásánál említettem, hogy az 1371—76. tartó harcok alatt kiveszett Szerbiából a Mernyavcsevicsék családja. A három testvér, Vukasin király, Uglyesa János despota és Gojko nagylogethos halva maradtak a Maricza melletti csatatéren, 1371-ben. Hová lettek a Mernyavcsevicsék Szerbiából? Magyarországra jöttek s díszes állásokat töltöttek itt be. Wertner Mór említi (»A Hunyadiak«, Hunyadm. T. R. T. Évk. 1900-ról), hogy Vukasin fia, Dömötör, 1404—1407. zarándi főispán és világosi várnagy. Ez a Dömötör inkább unokája lesz Vukasinak, mert Klaic, mint említettem, két Vukasin-fiúról tud, Markoról és Andrásról s az egyiknek számára Vukasin 1370-ben feleségül kéri Tvardko bosnyák király rokonát, Szubics Gergely leányát.

Uglyesa János despota utódjairól nincsenek adataim. Gojko fia, II. Gojko 1392-ben van említve. A II. Gojko fiai közül György 1443—48. Nis, Zvornik és Vojnica ura s viseli a szerb despota címet. A másik fiúnak, Jánosnak fia, Tamás, 1458-ban ura Nisnek, nagybátyja után.

Ugyancsak Wertner említi föl azt az adatot, hogy Mátyás király egy, 1458-ból származó oklevelében magát bolgár czárok utódjának nevezi, Ivanovics Györgyöt pedig és nisi Marnovics Thomkát rokonának.

Ki ez az Ivanovics György? Skender bég a mellékeve Wertnernél. Csakhogy Skender bég Castriota György volt, ugyanaz, a ki Hunyadyt 1444-ben 30.000 emberrel akarta támogatni Várnánál a török ellen. Hogy lehet akkor Skender bég Ivanovics is? Nagyon egyszerűen, úgy, hogy az apja Iván = János volt, t. i. Castriota János, krojai despota, Albánia északi részén.

Ennek az 1468-ban elhalt Ivanovics György Skender bégnek felesége Arianiti-Kommenos albán hercegnő volt, mely családnak egyik tagja, Dorka hercegnő, anyja volt Hunyadi Buthi-Vojknak.

A Komnenosokkal való ezen rokonság révén érthetőbbé válik, mért volt megígérve Hunyady Jánosnak 1444-ben, a várnai csata kedvező kimenetele esetére, a bolgár korona.

Konstantinápoly ostroma idején pedig Selymbriát és Mesembriát ígérte Palailogos Konstantin Hunyady Jánosnak örök tulajdonául, ha az ostromtól fölszabadítja. (L. Lázár »A török birod. tört. 187. l.) Általán a törökök ingerültségét a magyarok iránt nagy mértékben fokozta az a körülmény, hogy a magyarok szerettek szövetséget kötni a szultán ellenségeivel; pl. Zsigmond (1387—1437) összeköttetésben volt Ibrahimmal, Karaman urával, a szultán vazallusával (Lázár Török bir. tört. 153.); Konstantinápoly ostroma idején, 1453 májusban pedig Hunyady követei fenyegetőleg követték II. Mohamedtől az ostrom megszüntetését.

Hogy Marnovics Thomka Mátyás rokona volt, Réthy is föl-

említi («Az oláh nyelv és nemzet» 145. lapján). Ki volt ez a Thomka, Nis ura 1458-ban? János fia, Tamás; mert Thomko kicsinyített alak Tamásból. Marnovics pedig Mernyavics, további leszármazóknál Mernyavcsevics.

Míg így a Hunyady-családot rokonságban találjuk albán, görög, szerb fejedelmi családokkal, hunyadmegyei osztályos atyafiaik, a Mozsának (Hunfalvynál Musana; Wertnernél Morzsina) közt ismét olyan személynevekre akadunk, melyek a szerb mondában szerepelnek.

Wertner 1360. júniusban kelt oklevelet közöl, mely Péter, erdélyi alvajda és hátszegi porkoláb ítéletét tartalmazza Murk fia, Myk panaszos ügyében, Musana fiai és Koszta unokái ellen. Az ítélet meghagyja Musana fiait, Nyires, Koszta unokáit pedig Reketya birtokában, melyet kenézségi jogon bírtak.

Ugyanezen nyiresi Mosina fia 1380-ban Polonicát és Babócsmezőt a Csernaviz mellett kéri és kapja Lajos királytól adományul. (L. Hunfalvy Oláhok Tört. I., 305.)

Mosina (Musana, Morzsina) egyik fia az oklevélben Stoján (1360—80. nyiresi kenéz), a másik Bolján (Bolyin). Stoján és Stojanát keresett Vukasin király Skadar várának építésénél. Bolján pedig a Bojana folyó nevével függ össze.

Ezen Boján leányát, Morzsina Erzsébetet veszi nőül Hunyady János atyja, Vojk s kapja vele a demsusi (dömsusi) uradalmat hozományul.

Előbb említettem, hogy Vojk anyja Dorka hercegnő volt, az Arianiiti-Kommenos házból. Vojk atyját Sorbnak nevezi Wertner, az említett oklevél alapján; Sorb nagyatyját pedig, a ki Musanával együtt betelepítette Reketyát és Nyirest, Kosztának (Konstantin).

Ezen Sorb (Serb, Serban) fiának, Vojknak és atyjafiainak (Magas meg Radul = László, carnalibus; Radul patrueli, Johanni filio) adományozta Zsigmond 1409. Hunyad várát (L. Hunfalvy Oláhok Tört. II., 59.) új adomány czímen.

Beszterczét 1452-ben és Görgényt meg Dévát 1453-ban már Hunyady János kapta.

Megemlítem még, hogy a Koszta s Szerb közt hiányzó ízt Sólyom Fekete Ferencz tölti ki Wertner értekezésének bírálatában (ugyan-csak a Hunyadm. T. R. T. Évkönyvében), úgy, hogy Koszta fia hihetőleg Dobrota volt, esperes 1411-ben.

Kostát 1360-ban a reketyai (ma Reketyefalva) kenézség birtokában találjuk Hunyad megyében, a Farkadin folyó völgyében. Bevándorolt pedig hihetőleg 1330—1360. táján, Bassarab Mihály és fia Sándor vajda elől menekülve, magyar érzelmei miatt. Mihály vajda t. i. fellázadt Róbert Károly ellen; 1330-ban Károlyt Argis táján szörnyen megverte. A kik hát a magyar király hívei voltak, mint Koszta, azoknak 1330 után nem volt maradása Oláhországban.

Mik voltak a Hunyadyak ősei a Balkánon, Magyarországba telepedésük előtt? biztosan meg nem mondhatjuk. Közöláhok, azaz

pásztorok semmiesetre, mert mint menekülők is bírtak annyi vagyonnal, hogy Hunyad megyében két falut betelepítettek s annak kenézei lettek. Rokonaik balkán fejedelmi családok; Mátyás épen bolgár királyok ivadékának nevezi magát. A legfontosabb pedig, hogy oláh műveltség 1546-ig nem is volt, hanem az oláh (= pásztor) foglalkozású vegyes lakosság szláv papok vezetése alatt állott.

Ily körülmények közt a balkáni monda betelepítését magyar földre így képzelem magamnak:

1330—60 közt a hunyadmegyei Cserna (Eger-ügy, Fekedyó) völgyébe, a mai Nyíresfalva, Reketyafalva községekbe költözik a később Hunyady néven ismert fejedelmi család, szláv (szerb) és görög (vallása miatt) műveltséggel, a magyarok iránti meleg rokonszenvvel. Szerb és albán, talán eredeti görög nyelven is ösmerhette az »artai hídról« szláv népballadát s ennek ismeretét magával hozhatta. A család azután Hunyad megyéből mind tovább terjeszkedett, kormányzót, uralkodót adott Magyarországnak s 1453-ban birtokába vette a történeti nevezetességű Déva várát is. Hunyady 1456-ban már elhalt; Déva helyreállítását pedig neki tulajdonítják; — így hát a székely balladák tárgyául szolgáló történeti esemény a várnak Hunyady János által történt helyreállítása volt 1453—56 között.

Hogy csakugyan szerbek s nem oláhok hozták magyar földre, első sorban a mai Hunyad megyébe, Déva vidékére a balkáni mondát, most már biztosan szerb feldolgozásban (Skadar várának építése), még jobban bizonyítja az a körülmény, hogy épen a Skodra várát építő Mernyavcsevics fia (vagy unokája), Dömötör 1404—7. Zaránd megye (a mai Hunyad felső része, a Maros és Fehér-Körös vidéke, meg Arad keleti fele) főispánja volt. Dömötör és környezete minden bizonynyal ösmerete a szerb mondát, hiszen az ő családjáról, közvetlen elődjeiről szólt.

De ha a Hunyadyak őseivel meg Dömötörrel esetleg kevés szerb költözött be arra nézve, hogy nemzeti hagyományait fönn tartsa, Szerbia török kézre jutása, 1459 után mind sűrűbb rajokban költöznek be a szerb menekülők. Mátyás vezére, Kinizsi jókora tömeget telepít meg a déli határokon. Felfrissül ez a contingens az ipeki patriarkha, Csernovics vezetése alatt 1699-ben érkező 40.000 szerb családdal s megszakítás nélkül éli nemzeti hagyományait mind a jelenkorig.

Oláh nemzeti műveltséget pedig 1546-ig sem Erdélyben, sem a Balkánon feltételezni sem lehet, mert a mennyiben műveltség volt az oláhok közt, ez szláv (szerb) és görög műveltség lehetett csak.

Hunyad megyében a Marostól északra (Dömötör, zarándi főispán környezetében) ismeretes volt az 1356—76 közti időnél nem előbb keletkezett szerb monda Skadar várának építéséről; a Marostól délre a Hunyady-család Balkánról beköltözött ősei megismerhették az artai hídról szóló görög mondát akár görög eredetiben, akár szerb vagy albán fordításban. Déva várának 1453—56

között történt helyreállítása azután alkalmat adott a székelyeknek a görög-szerb monda önálló kidolgozására.

A székely mondából el nem vitatható oláh hatás, t. i. Kómivesné útjának akadályai, 1546 előtt nem kerülhettek egyáltalán a mondába. Ha csakugyan a *várhelyi* oláh variáns hatott a székelyekre, akkor az az epizód nem juthatott beléjük 1715—64 előtt, t. i. a dévai zárda építése előtt.

Hogy az a latinos műveltségű ember, pap vagy főúr írta-e, a ki az idegenből vett várépítési mondát a székelyek közt elterjesztette, az elősorolt adatok után hol kereshető, könnyű eltalálni: Dömötör zarándi főispánnak vagy a Hunyadyaknak udvarában.

SARUDY GYÖRGY.

